

УДК 347

ЮРИДИЧНИЙ ІНТЕРЕС ЯК ОСОБЛИВА ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Василенко М.Є., к. пед. н.,
доцент кафедри юридичних дисциплін
Сумська філія

Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена проблемі природи юридичного інтересу в системі цивільного права. Розглянуто досягнення вітчизняної та зарубіжної юридичної науки щодо конструкції юридичного інтересу. Аргументовано позицію, згідно з якою юридичний інтерес є особливою юридичною конструкцією, що є елементом правового механізму й забезпечує узгодження правової та фактичної рівності суб'єктів у сфері цивільного права.

Ключові слова: цивільні правовідносини, юридичний інтерес, юридична конструкція, юридична форма, суб'єкт цивільного права, правовий зв'язок.

Статья посвящена проблеме природы юридического интереса в системе гражданского права. Рассмотрены достижения отечественной и зарубежной юридической науки относительно конструкции юридического интереса. Аргументирована позиция, согласно которой юридический интерес является особой юридической конструкцией, выступает элементом правового механизма и обеспечивает согласование правового и фактического равенства субъектов в сфере гражданского права.

Ключевые слова: гражданские правоотношения, юридический интерес, юридическая конструкция, юридическая форма, субъект гражданского права, правовая связь.

Vasilenko M.E. THE LEGAL INTEREST AS SPECIFIC LEGAL SYSTEM CONSTRUCTION CIVIL RIGHTS

The article discusses the nature of the legal interest in the civil law system. The paper discusses the achievements of domestic and international jurisprudence on the legal structure of interest. Reasoned position that the legal interest is a special legal structure, is an element of the legal mechanism and ensure the harmonization of legal and de facto equality of subjects in the field of civil law.

Key words: civil relationship, legal interest, legal structure, legal form, subject of civil law, legal rights.

Постановка проблеми. Юридичний інтерес є однією з основних категорій у системі цивільного права. Незважаючи на те що проблеми, пов'язані з цією категорією, мають методологічне значення для науки цивільного права, єдиний підхід до юридичного інтересу досі не вироблений. На нашу думку, розробку концепції юридичного інтересу можна визначити одним із першорядних завдань науки цивільного права.

Участь інтересу в системі соціальної взаємодії не може мати місця без вираження інтересу в об'єктивованій формі. Видається, що в межах правової системи соціальний інтерес трансформується в таке правове явище, як юридичний інтерес.

По-перше, людина не може реалізувати свої інтереси без залучення юридичних засобів. Так, для суб'єкта важливо, щоб його інтерес «пройшов через юридичну інституціалізацію», і водночас, «щоб той чи інший інтерес став законним, законодавцю треба зробити більше, ніж дозволити його; він повинен інституціалізувати порядок його реалізації ...».

По-друге, регульовані правом відносини є відносинами правовими. У цьому аспекті інтерес може розумітися як стимул: «Право регулює суспільні відносини шляхом впливу на свідомість і волю суб'єктів цих відносин, надаючи й гарантуючи їм свободу дій або ж спонукаючи до певної поведінки». Проте воля суб'єкта права не може породжувати юри-

дичні наслідки, не будучи вираженою зовні. В іншому випадку вона не буде доведена до адресата. Юридичний інтерес здатний стати тим юридичним засобом, який надає волі юридичні наслідки. При цьому гнучкість юридичного інтересу пом'якшує формалізм права. Справді, законодавець здатний перетворити в суб'єктивні права всі життєві інтереси, «котрі пробивають собі дорогу» в «законодавчу матерію», які «в разі їх відповідності сутності й принципам права загалом можна назвати законними» [1, с. 69–70].

По-третє, інтерес, впливаючи на волю, виражену за допомогою волевиявлення, перетворюється в юридичну конструкцію, іменовану юридичним інтересом.

Ступінь розробленості проблеми. Необхідно відзначити, що позиція, згідно з якою юридичний (законний) інтерес є самою юридичною конструкцією, отримала своє визнання в юридичній науці. Передумови до такого розуміння юридичного інтересу склалися в цивілістичній науці та в теорії держави і права при проведенні досліджень категорії «інтерес».

У цьому сенсі важливою видається позиція М. Першина, згідно з якою юридичний інтерес визнається категорією права, що «... застосовується для позначення не самих інтересів, а певних конструкцій ...». При цьому мова йде «... про юридичний зміст правового інтересу як єдності соціального інтересу

і правової форми». Більше того, юридичний інтерес «... своїм функціональним призначенням визначає для суб'єкта міру його можливої поведінки ...» [2, с. 40, 114, 174].

Визнання категорії «юридичний інтерес» юридичною конструкцією зумовлює обов'язковий розгляд її як юридичної форми. Сутнісні ознаки юридичної форми як правового явища були відзначені О. Красавчиковим.

Цей учений-цивіліст зазначав, що юридична форма, по-перше, має безпосередній зв'язок із нормами об'єктивного права, без припису яких не має права на існування, по-друге, передбачає встановлення єдиного масштабу поведінки невизначеного кола осіб, по-третє, установлює межі можливої чи належної поведінки [3, с. 20–21].

У теорії цивільного права виділяють такі юридичні форми, як норма права, громадянська правосуб'єктність, цивільні правовідносини, юридичний факт.

Видається, що юридичний інтерес не може бути зарахований до жодної з перерахованих категорій і є самостійною юридичною формою.

Так, за своєю структурою юридичний інтерес являє собою правовий зв'язок між суб'єктами цивільного права, наповнений специфічним юридичним змістом.

По-перше, правовий зв'язок як юридичне поняття апробовано юридичною наукою. Зокрема, правовідносини вчені-правознавці розглядають як правовий зв'язок, змістом якого є суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Як наслідок, правовий зв'язок є більш широким за обсягом поняттям, ніж правовідношення. Що стосується юридичного інтересу, то йому «може протистояти лише загальний юридичний обов'язок – поважати його, ухвалювати його, сприяти в певних випадках його здійсненню ...» [1, с. 96]. На думку Н. Вітрука, юридичний інтерес як можливість особистості щодо використання соціальних благ виявляється в правомочностях його носія діяти певним чином, вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи.

По-друге, однією із властивостей методу цивільно-правового регулювання визнається правова ініціатива суб'єктів цивільного права [4, с. 95–96]. Це означає, що виникнення цивільних прав та обов'язків, а також зміст цивільних правовідносин ставиться в залежність від волі учасників суспільних відносин. Однак вияв правової ініціативи передбачає наявність суб'єкта ініціативи (ініціатора) й адресата ініціативи.

По-третє, правові зв'язки, що існують у правовій системі цього суспільства, можуть включати в себе не тільки права й обов'язки, а й інші юридичні категорії. Зокрема, при дослідженні категорії «законний інтерес» зазначається, що «законному інтересу кореспондує обов'язок учасників будь-яких правовідносин не заважати зацікавленій особі намагатися використовувати можливість для реалізації свого інтересу». Відповідно, модель юридичного (законного) інтересу передбачає деякий правовий зв'язок між суб'єктами правовідносин.

Метою статті є розглянути досягнення вітчизняної та зарубіжної юридичної науки щодо конструкції юридичного інтересу.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відзначити, що волевиявлення ініціатора не завжди володіє всіма ознаками юридичного факту в цивільному праві. Однак ініціатор усе ж має бути юридично пов'язаний наслідками своєї ініціативи хоча б на основі припущення про розумність і добросовісність дій суб'єктів цивільного права.

Так, вимоги добросовісності й розумності є, по суті, припущеннями законодавця того, що учасники регульованих цивільним правом суспільних відносин завжди діють відповідним чином. Думки про допустимість такої презумпції дотримувався, зокрема, Р. Йерінг [5, с. 48]. Позиція про те, що така презумпція має місце в державному правопорядку, знаходить свою підтримку і серед сучасних вчених-цивілістів.

Автори Принципів УНІДРУА, спираючись на категорію сумлінності, сформулювали правило про «несумісну поведінку». Це правило ст. 1.8 свідчить: «Сторона не може вчинити несумісно з розумінням, яке вона викликала в іншій стороні, і остання, покладаючись на це розуміння, діяла розумно собі на шкоду» [6, с. 22]. Це правило є досягненням порівняльного приватного права, що уніфікує й систематизує, з одного боку, принцип “*venire contra factum proprium*”, який діє в континентальному праві, і з іншого боку, юридичну конструкцію “*estoppel*”, започатковану й застосовувану в загальному праві.

Так, наприклад, доктрина *promissory estoppel* в англо-американському зобов'язальному праві формулюється так: «Якщо обіцянка, яка, на думку розсудливої особи, неминуче повинна спричинити дії або відмову від дій з боку особи, якій ця обіцянка дається, або з боку третьої особи, то вона буде мати зобов'язальний характер (навіть за відсутності «зустрічного задоволення») за умови, що ці очікувані дії або відмова від них матиме місце внаслідок даної обіцянки, а несправедливості можна буде уникнути тільки шляхом примусового виконання обіцянки в судовому порядку. Вибір судом засобів для відновлення прав потерпілого в результаті порушеної обіцянки диктується інтересами справедливості» [7, с. 94].

Крім того, в англо-американському праві сформульована категорія “*legitimate expectation*”, у межах якої підлягає захисту очікування набуття права, що виникло внаслідок поведінки особи [8, с. 171–172]. Необхідно відзначити, що в німецькій правовій системі функціонує юридична конструкція очікуваного права (*Anwartschaftrecht*). Так, Х. Вебер, посилаючись на німецьку судову практику у цивільних справах, зазначає: «Наявність очікуваного права впливає з того, що при реалізації складного фактичного складу, що зумовлює виникнення деякого права, задовольняється настільки багато вимог, що можна говорити про захищене правове становище набутого блага (*das Erwerbende*)». Остання умова, яка тягне виникнення набутого права, реалізується тільки набувачем права по суті, котрий виявляє правову ініціативу.

Наявність при виникненні цих правових явищ правової ініціативи, основаної на пре-

зупнції добросовісності й розумності учасників відносин, а також наявність у всіх випадках посягання на придбання благ дає змогу, на нашу думку, за аналогією поширити на конструкцію юридичного інтересу ознаки перерахованих правових зв'язків.

Справа в тому, що в сучасній науці метод моделювання, на якому основане створення юридичної конструкції юридичного інтересу, базується на умовиводах за аналогією.

Видається, що для обґрунтування категорії юридичного інтересу можливе запозичення у вищеперелічених юридичних конструкціях таких властивостей, як формальна визначеність, юридична дозволеність поведінки суб'єкта, правомірне очікування певного юридично значущого блага і правовий зв'язок, що включає пов'язаність суб'єкта правової ініціативи сприйняттям з боку інших суб'єктів мети правової ініціативи.

Отже, юридичний інтерес – це правовий зв'язок, що виникає між учасниками суспільних відносин на підставі правової ініціативи, яка виявляється носієм юридичного інтересу, що має своїм змістом пов'язаність носія юридичного інтересу, котрий очікує сприятливих юридичних наслідків власної правової ініціативи у вигляді певного блага, розумінням правових цілей його поведінки, котра виникла в адресата правової ініціативи.

Такий правовий зв'язок повинен сприйматися як юридичний інтерес із таких причин.

По-перше, юридичний (законний) інтерес оснований на дозволі, який гарантований державою й виражається в прагненні суб'єкта користуватися певним соціальним благом.

По-друге, має місце вигода, базована на свідомих діях учасників суспільних відносин. Ця вигода окреслена більш-менш чітко визначеними формальними межами. Отже, задоволення інтересу здійснюється за допомогою засобів, що мають юридичну природу і юридичний зміст.

Юридичний інтерес є елементом юридичного складу, що включає підстави й передумови виникнення громадянського правовідношення та в юридичній науці розглядається як мета й передумова суб'єктивного права.

Разом із тим юридичний інтерес розглядається юридичною наукою як «... необхідний структуроутворювальний елемент цивільних правовідносин, оскільки саме залежно від інтересів суб'єктів правовідносин виникають і організовуються зустрічні права й обов'язки».

Така удавана суперечність у визначенні функції юридичного інтересу пов'язана з існуванням модельного юридичного інтересу й конкретного юридичного інтересу.

Цей підхід базується на аналогії з позицією В. Мозоліна, котрий розглядає модельні та конкретні цивільні правовідносини. Так, він включає до складу договору-угоди правовідношення, яке умовно називає модельним, і включає в його склад права й обов'язки, які виконують функції правового забезпечення при реалізації сторонами умов договору в зобов'язальному правовідношенні.

Отже, модельний юридичний інтерес, включений у волевиявлення, що являє собою правову ініціативу, перетворюється в конкрет-

ний юридичний інтерес цивільних правовідносин.

На стадії виникнення цивільних правовідносин юридичний інтерес, будучи юридичною конструкцією, має властивість формалізувати становище суб'єктів права як потенційних учасників цивільних правовідносин. При цьому в юридичній науці визнається, що юридичні інтереси пом'якшують абстрактність приписів стосовно конкретних ситуацій [9, с. 29]. Це стає вирішальним фактором при забезпеченні узгодження формальної й фактичної рівності.

Проблема формально-правової рівності протягом тривалого часу слугувала темою для філософських і наукових дискусій і досліджень. Справді, формальна рівність може сприйматися і як загальний принцип права, і навіть як сутність права. Як зазначає В. Нерсесянц, поняття «рівність» є результатом свідомого абстрагування від відмінностей, властивих природним об'єктам. При цьому правова рівність не є такою ж абстрактною, як числова рівність у математиці [10, с. 20–22].

Отже, правова рівність допускає певне відхилення й конкретизацію становища об'єктів зіставлення.

Специфіка правової рівності пізнається при зіставленні правових явищ, особливо якщо мова йдеться про правове становище особи.

У зв'язку з цим як у теоретичному, так і в практичному аспектах правова рівність постає насамперед як рівність у правосуб'єктності.

Так, В. Нерсесянц зазначає: «Підставою (і критерієм) правового урівнювання різних людей є свобода індивіда в суспільних відносинах, визнана та затверджувана у формі його правоздатності й правосуб'єктності. У цьому й полягає специфіка правової рівності й права загалом» [10, с. 17].

Однак особливого значення це набуває в цивільному праві. Справа в тому, що як одна з ознак суспільних відносин, регламентованих цивільним правом, цивілістичною наукою визнається рівність їхніх учасників. Необхідно відзначити, що в зазначеному випадку мова йде про рівність суб'єктів права. Проте в теорії права визнано, що поняття «суб'єкт права» й «учасник правовідносини» не є тотожними.

Так, Р. Халфіна сформулювала точку зору про те, що не кожен суб'єкт права є учасником правовідносин. Як наслідок, суб'єкти права, визнані формально рівними, втрачають цю якість, коли мова йде про конкретне правовідношення.

В. Нерсесянц із цього приводу зазначає: «Принцип правової рівності різних суб'єктів передбачає, що набуті ними реальні суб'єктивні права будуть нерівні» [10, с. 20]. Відповідно до цивільного права, яке має чинність в умовах ринкової економіки («буржуазної»), цю думку в більш жорсткій формі висловив С. Аскназі: «Форма цивільної правосуб'єктності з рівністю правоздатності всіх учасників капіталістичного виробництва й обороту зі свободою промислової діяльності застосовується як до товаровиробника простого товар-

ного господарства, так і до капіталістичного виробництва...

У зв'язку з цим цивільне право, що є, по суті, правом, основаним на примусі й максимальній правовій нерівності, у своїх зовнішніх виявах видається правом автономії та рівності».

Отже, формально рівні суб'єкти цивільного права стають фактично нерівними учасниками цивільних правовідносин. Водночас ця фактична нерівність теж має правовий характер, оскільки йдеться про права й обов'язки, і цивільне правовідношення являє собою цивільно-правову форму.

Але ця нерівність викликана економічним становищем учасників цивільних правовідносин, тому цивільно-правова форма поєднується з економічним змістом суспільних відносин.

Саме це, урешті-решт, є одним із аспектів проблеми співвідношення правової (формальної) й фактичної рівності (рівноправності) учасників цивільних правовідносин.

Необхідно відзначити, що узгодження цих філософсько-правових категорій у цивільному праві відповідає вимозі формальної визначеності, в іншому випадку матиме місце свавілля законодавця і правозастосовувача.

У теорії права визнано, що одним із засобів юридичної техніки, що забезпечує формальну визначеність права, є юридична конструкція.

Із приводу юридичних конструкцій С. Аскназії указав, що до юридичної конструкції доводиться вдаватися при дослідженні правової системи для забезпечення її логічної стрункості й витриманості.

Видається, що тільки правове явище може призвести до відповідності між рівністю й рівноправністю сторін у цивільному правовідношенні. Справа в тому, що економічне становище суб'єкта та інші неправові чинники не можуть бути порівняні з елементами цивільних правовідносин як правової системи.

Отже, для забезпечення упорядкованого стану елементів цивільних правовідносин і збереження структури цієї правової системи необхідно застосувати юридичну конструкцію, що знімає суперечності між формальною (правовою) рівністю й фактичною рівністю (рівноправністю).

Убачається, що тією самою «юридичною обставиною», що конкретизує правову (формальну) рівність для забезпечення рівноправності сторін, може бути юридична конструкція, яка формалізує спочатку нерівне фактичне становище суб'єктів права як потенційних учасників конкретного цивільного правовідношення, що має місце до виникнення цього цивільного правовідношення [11, с. 118].

У сфері цивільного права такою юридичною конструкцією стосовно цивільних правовідносин є юридичний інтерес.

Висновки. Отже, за результатами дослідження можна зробити такі висновки.

Юридичний інтерес – це правовий зв'язок, котрий виникає між учасниками суспільних відносин на підставі правової ініціативи стосовно один одного, що має своїм змістом зв'язаність суб'єкта, який очікує сприятливих юридичних наслідків власної правової ініціативи у вигляді певного блага, розумінням правових цілей його поведінки, що виникли в адресата правової ініціативи.

Юридичний інтерес забезпечує узгодження формальної (правової) рівності й фактичної рівності (рівноправності).

Таке забезпечення узгодження формальної й фактичної рівності здійснюється завдяки тому, що юридичний інтерес як юридична конструкція дає змогу формалізувати правове становище суб'єктів цивільного права як учасників цивільних правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Малько А.В. Законные интересы как правовая категория / А.В. Малько, В.В. Субочев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 359 с.
2. Першин М.В. Частноправовой интерес: понятие, правообразование, реализация : дисс. ... канд. юрид. наук / М.В. Першин. – Н. Новгород, 2004. – 200 с.
3. Красавчиков О.А. Категории науки гражданского права. Избранные труды : в 2 т. / О.А. Красавчиков. – М. : Статут, 2005. – Т. 2. – 2005. – 494 с.
4. Яковлев В.Ф. Избранные труды / В.Ф. Яковлев. – М. : Статут, 2012. – Т. 2 : Гражданское право: История и современность. – Кн. 1. – 2012. – 976 с.
5. Иеринг Р. Об основании защиты владения. Пересмотр учения о владении / Р. Иеринг. – М. : Тип. А.И. Мамонтова и Ко, 1883. – 183 с.
6. Принципы международных коммерческих договоров УНИДРУА 2010. – М. : Статут, 2013. – 758 с.
7. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кётц. – М. : Международные отношения, 2000. – Т. 2. – 2000. – 512 с.
8. Temple Lang J. Legal Certainty and Legitimate Expectations as General Principles of Law // General Principles of European Community Law: reports from a conference in Malmö, 27 – 28 August 1999, organised by the Swedish Network for European Legal Studies and the Faculty of Law, University of Lund / Ed. by U. Bernitz and J. Nergelius. The Hague: Kluwer Law International, 2000.
9. Субочев В.В. Законные интересы и принципы права: аспекты взаимосвязи / В.В. Субочев // Философия права. – 2007. – № 2. – С. 27–31.
10. Нерсесянц В.С. Философия права : [учебник для вузов] / В.С. Нерсесянц. – М. : Норма, 2005. – 656 с.
11. Ткачук А.Л. Цивільно-правовий захист охоронюваних законом інтересів / А.Л. Ткачук, А.І. Дрішлюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 23. – С. 118–126.